

Crèdit i morositat a la Catalunya del segle XIV:

un estudi previ sobre els productes financers i els mecanismes de control de l'endeutament

Aquest article vol recollir les aportacions del treball de recerca (DEA) presentat el setembre del 2008 per Lluís Sales i Favà, becari de recerca del CRHR (IRH-UdG). La seva investigació fou presentada amb el títol “Crèdit i morositat a la Catalunya del segle XIV: El cas de la vila de Caldes de Malavella”.

Entre els historiadors medievalistes proliferen els estudis sobre el crèdit privat. S'han adonat que aquest és un fenomen d'enorme interès, ja que degué possibilitar la revolució comercial de les darreres centúries de l'Edat Mitjana. Una revolució que no es limità a les ciutats, sinó que s'estengué a les àrees rurals i que en bona part ajudà a integrar els dos espais. A mesura que ens allunyem del paradigma historiogràfic que ens parlava d'uns masos aïllats, que haurien viscut en règim d'autoabastament permanent, descobrim una altra realitat. Topem amb la vitalitat econòmica dels pagesos i dels homes de vila, enfeïnats a negociar amb l'eina, amb el bestiar, amb la roba, amb els cereals, amb les terres o també amb els diners. Tot plegat defineix uns mercats nous, dels quals no se n'escapava ningú, o gairebé ningú.

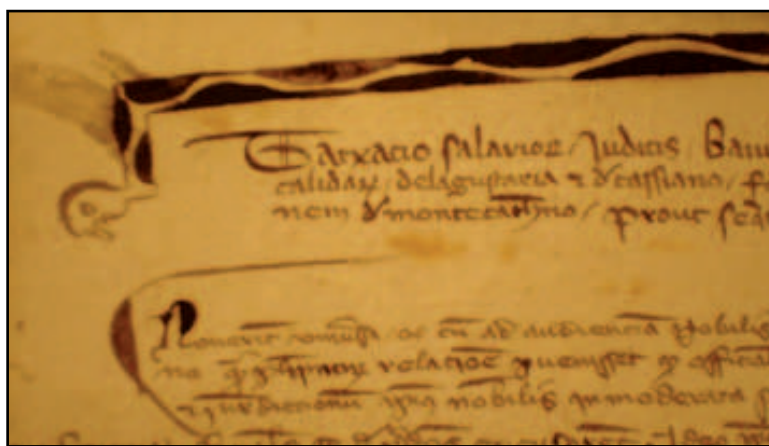
Tal i com passa avui en dia, una bona part dels moviments que es produïen en aquell mercat s'efectuaven a crèdit. Fos per escassetat en la massa monetària circulant o com una estratègia per

finançar les vendes, el crèdit i en conseqüència l'endeutament, van adquirir centralitat en les relacions socials. Són diverses les fonts que testimonien aquests deutes, ja que els documents esdevingueren fonamentals per guardar-ne memòria, legitimar les operacions davant dels poders públics o garantir els pagaments. D'aquesta

que perseguïen la morositat. És a dir, les conclusions d'un treball d'aquestes característiques ens ubiquen en el punt de sortida d'un projecte més ambiciós i de caràcter interpretatiu. La raó per la qual hem hagut de fer aquest estudi normatiu i institucional previ cal cerca-la a l'estat de la recerca sobre el crèdit privat a casa nostra i específicament a la pròpia naturalesa de les fonts disponibles.

En aquest sentit, entenem que les fonts per a l'estudi del crèdit a la Catalunya baixmedieval es redueixen essencialment a quatre classes. En primer terme podríem citar-hi els llibres particulars de comptes de mercaders i menestrals, per

bé que aquesta és una font estranya, molt poc conservada i a més – tal i com ens ha ensenyat Carles Vela [VELA, 2007; 2008]– amb dificultats inherents pel que fa a la seva avaluació i, sovint, lectura. En segon terme citem les estimes, la font fiscal que servia per a la percepció de les talles, l'impost directe municipal més característic, i com que feia una valoració de béns i rendes de cada una de les famílies valorava també els diners deguts i prestats. Per la seva conservació, tampoc es tracta d'un recurs que puguem emprar de forma sistemàtica en el nostre àmbit geogràfic. En canvi, les dues darreres fonts, els protocols notariais (que és on s'inscrivien de forma normativa els crèdits)

Època de pensió de violari
Font: Arxiu Històric de Girona
Foto: L. Sales

manera i gràcies a la preservació de fonts, avui el crèdit pot ser analitzat com un índex socioeconòmic. Sabent com, per què i amb quina freqüència s'endeutaven els grups socials podem, a la fi, utilitzar el crèdit per entendre millor la societat medieval.

Però abans d'emprendre estudis de caràcter qualitatiu, hem de fomentar els estudis que ens parlin de les característiques dels productes financers i de la seva execució. És a dir, necessitem saber a través de quins mecanismes i quins condicionants permetien exercir el crèdit. I això ens remet a l'estudi de les tipologies creditícies, de les seves sancions legals i dels mecanismes jurisdiccionals

i els registres de cort han centrat la nostra curiositat i examen. En el nostre àmbit geogràfic, aquestes fonts constitueixen sèries prou llargues que ens permeten fer-ne estudis de caràcter estadístic. Sigui dit de passada, la primera d'aquestes fonts -els registres de cort- eren els assentaments per escrit de l'actuació de cada un dels oficials del batlle jurisdiccional i servien per registrar-hi els procediments legals que perseguïen les disfuncions del sistema. Tenim en compte, això sí, que les fonts jurisdiccionals han rebut un mínim tractament per part de la historiografia catalana i que representen, per tant, un avenç per explorar que ens pot furnir encara moltes novetats.

Pel període immediatament anterior a la Pesta Negra -entre el 1330 i el 1348- la batllia de Caldes de Malavella ens forneix d'una base documental notable per dur a terme un d'aquests estudis. Als protocols notariais de l'època, seriatos, s'hi han de sumar uns registres de cort inèdits que corresponen a la dècada del 1340. Una lectura atenta de les dues sèries (notaria i cort) ens du a efectuar algunes consideracions prèvies sobre la naturalesa de les fonts i les seves possibilitats en la recerca històrica. Pel que fa a la descripció de les fonts, ens centrarem en els llibres de cort, ja que fins a dia d'avui han estat prou marginats per la historiografia.

Els registres de cort de Caldes de Malavella eren redactats en llatí i tenien una ordenació interna molt semblant a la dels protocols notariais. Els documents s'assentaven a mesura que s'efectuaven les notificacions a l'escrivà, i, d'aquesta

manera, el resultant no són expedients sencers sobre una causa, sinó un seguit d'entrades que sovint no tenen relació temàtica ni amb les precedents ni amb les subsegüents. Aquests registres estan dividits en dues sèries paral·leles, una de les quals conté els procediments normatius lligats amb el dret civil (llibres d'obligacions), mentre que l'altra servia perquè hom hi recollís els aspectes lligats amb el govern i administració de la comunitat i de les pròpies infraestructures senyorials (llibres de cartes).

La tipologia documental dels registres de cort és molt variada, tot i que els assentaments més habituals (obligacions i clams) eren utilitzats en circumstàncies ben diferents. És per la seva pròpia polivalència, que constitueixen la major part dels documents que hom localitza en els llibres. Malgrat tot, la majoria tenen relació amb alguna fase de l'exercici normatiu del crèdit o bé amb un procés incoat per una situació d'impagament. D'entre els documents relacionats amb el crèdit, un 61% són obligacions -els compromisos davant de la cort a realitzar una acció, i, en cas contrari, a satisfer una determinada multa- un 21% clams -les queixes efectuades pels litigants, majoritàriament per impagaments- i un 12% empires -els embargaments preventius d'un determinat bé al seu propietari a causa de la denúncia d'un litigant.

A banda dels registres curials, els protocols notariais també ens ajuden a completar la visió general sobre el crèdit que s'exercia a la vila de Caldes. Com en aquell cas, els documents majoritaris són

polivalents pel que fa a les seves funcions. Un bon grapat dels seus continguts també tenen relació amb el crèdit, bé sigui perquè constaten reconeixements de deutes (debitoris), de pagaments (àpoques), perquè són instruments exclusius per a l'exercici del crèdit (compravenda de violaris, comandes) o bé perquè són contractes mercantils que generaven deute a través del finançament (compravenda de terres, dots). D'aquests documents notariais relacionats amb el crèdit, un 30% són àpoques, un 27% són debitoris, mentre que les comandes representen el 25%. L'estudi en paral·lel dels protocols notariais i dels llibres curials -especialment en aquells períodes dels quals disposem d'ambdós registres- també ens permet fer-nos una idea de les diferents fórmules creditícies que operaven a la vila en un mateix moment històric. D'entrada, podem afirmar que depenent de les característiques de cada un dels productes financers, els documents que constaven l'exercici del crèdit eren assentats o bé als protocols notariais o bé als registres curials. En aquest sentit, hom s'adona que la cort no només era l'àmbit perquè dues parts litiguessin entorn d'un deute, sinó també el marc normatiu que permetia l'enregistrament de determinades operacions ex novo. Si el Dret Romà havia permès l'adaptació d'una sèrie de clàusules que conferien seguretat jurídica als contractes assentats en els protocols notariais, la cort de batllia tenia d'altres mecanismes que permetien als negociants d'enregistrar els seus crèdits amb la sanció d'aquesta institució.

En algunes ocasions, com en el

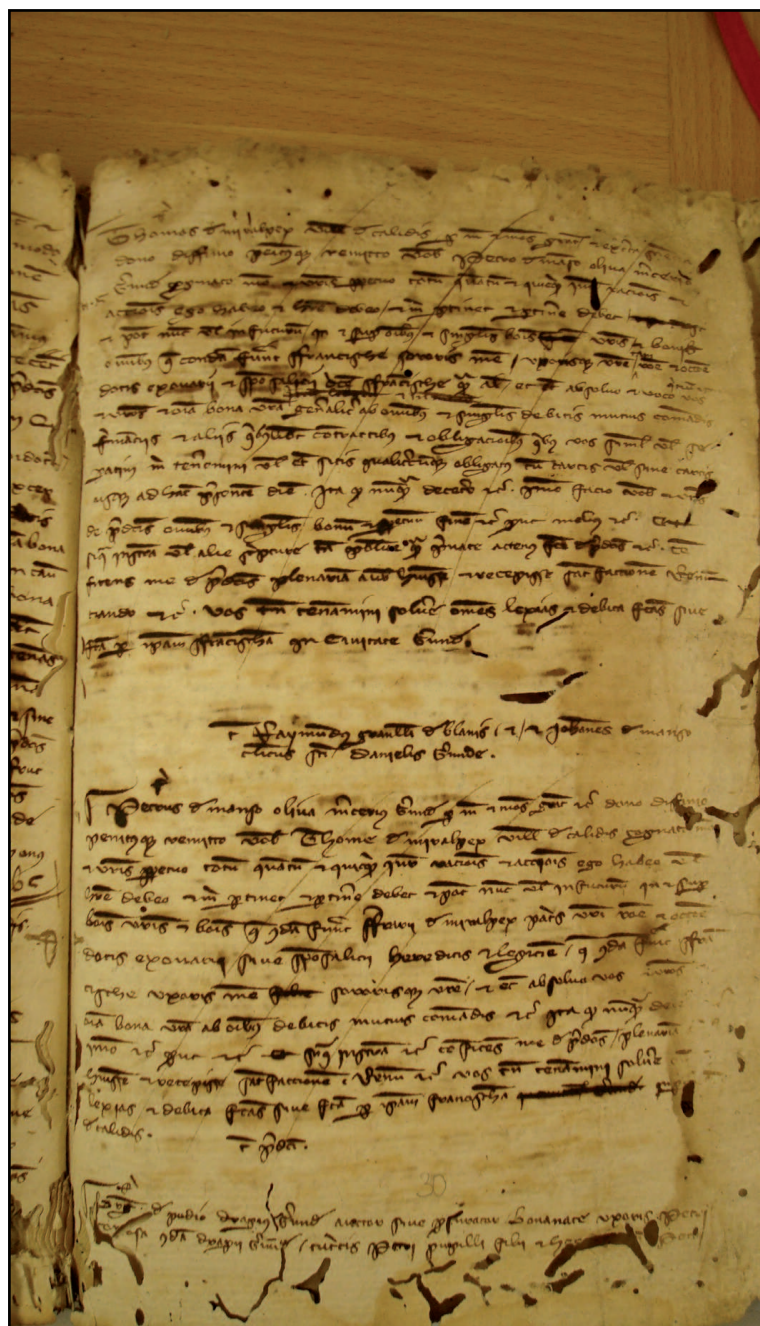
cas dels violaris, els crèdits generaven un document d'expedició original que explicitava la majoria de clàusules i condicions del contracte. Però el més habitual és que el registre escrit tan sols oferís una breu indicació sobre el deute concret i el motiu (el tipus de crèdit) que havia originat l'assentament. En general, cada un dels documents que acreditava un deute oferia informació desigual sobre diferents aspectes contractuals: el termini de venciment, els interessos que rendia el capital, la forma d'efectuar els pagaments normatius o la forma de liquidar-lo. A més a més, la majoria de crèdits generaven documentació suplementària cada cop que es produïa un pagament d'interessos o una transportació del títol, en el moment en què es liquidava el deute.

Fixant-nos en els anys 1330-1350, en el nostre treball hem parlat del darrer gran moment d'un tipus de crèdit formal que havia arrencat a l'entorn del 1215 i que havia fet el seu recorregut al llarg del segle XIII; el mutuum i les seves variacions. Un cúmul de condicionants econòmics, religiosos i intel·lectuals havien definit unes tipologies molt canòniques, amb un respecte formal per a les prescripcions religioses i reials.

Es tractava d'un crèdit que majoritàriament es valia de les fórmules adquirides arran de la Recepció del Dret Romà i que convertia en secundari un fenomen com

hem estudiat, feren aparició uns nous crèdits, fruit de l'evolució del mercat de les rendes emfiteútiques. Prengueren el nom de violaris i censals i suposaren una

revolució per als contractants: es reduïren sensiblement els interessos i s'allargaren els terminis de venciment. A més, a mesura que avançava el segle foren utilitzats com un eficient mecanisme d'estalvi per als prestadors [AVENTÍN, 1996]. Així i tot, les antigues tipologies van conviure amb aquest nou sistema creditici. Ens trobem, doncs, en un interessant període, en què els antics crèdits són encara clarament majoritaris i articulen un mercat financer molt actiu. Els violaris fan els seus primers passos (abans del 1338 no tenim constància de cap contractació d'aquest producte a la baronia de Caldes) i semblen actuar, de moment, com a veritaders crèdits al consum, amb una funció econòmica molt semblant a la de les tipologies predominants.

Època de pensió de violari
Font: Arxiu Històric de Girona
Foto: L. Sales

l'empenyorament, que havia estat general en períodes encara més reculats [BENSCH, 1994, 201 i ss]. Arribats al segon terç del segle XIV, durant el període que

L'altre gran aspecte que tractem en el nostre treball és el sistema processal civil de la cort de Caldes, especialment tot allò relacionat amb les causes per deutes o impagaments. Tal i com ja hem avançat, aquesta

és la segona columna que ens ha de permetre construir tot l'edifici analític posterior. Necessitem saber quins eren els mecanismes que conferien seguretat jurídica als agents que volien participar del mercat del crèdit. Així, a grans trets, el sistema caldenc es basava en una sèrie de procediments poc inquisitius, en què les denúncies i els mecanismes activitats pels litigants eren suficients per sostenir un plet. Si el denunciante pretenia aportar proves o al·legar qüestions en el seu benefici, el sistema es “desdoblava”, tot delegant la instrucció a la figura del jutge o a àrbitres especialment escollits per a l'ocasió. Encara no sabem com funcionava la via estrictament judicial, ja que la documentació no n'aporta massa informacions. Però, en canvi, creiem haver pogut estructurar com funcionava, normativament, un procés per deutes a la cort. Recordem que aquests processos no generaven expedients dels sumaris, i que, per tant, cada un dels procediments es registrava de forma inconnexa en els llibres de la batllia. Això posa més entrebancs a la feina de l'investigador.

El primer recurs que hom havia d'activar en un procés per deutes era la presentació d'una queixa o clam (querimonia) a la cort. Els clams es presentaven un cop s'havia extingit el termini pactat en el marc d'un contracte creditici. Aquesta data podia haver estat assentada en els documents originals o bé podia haver estat convinguda oralment entre les parts. De fet, alguns d'aquests terminis superats eren fruit de negociacions anteriors, que s'havien efectuat arran de l'incompliment dels límits originals d'un crèdit. Per

altra banda, per calcular el temps transcorregut entre l'extinció d'un termini i la presentació d'un clam s'ha de tenir en compte el tipus de producte creditici pel qual es litigava. Els dots i els mutua, per exemple, que contractaven pagaments fraccionats al llarg del temps, toleraven poc marge de demores. En canvi, en d'altres contractes que no havien assentat un data de pagament, els clams podien actuar d'avís per als clients.

Aquestes queixes eren útils per forçar els pagaments, ja que entre un 80% i un 90% dels procediments no sembla haver-hi continuïtat documental. Però en cas de no tenir efectivitat, en la majoria d'ocasions un clam era la via perquè hom decretés una empara sobre els béns del morós.

Les empires no eren una situació executiva, ja que no expropiaven directament al morós. Entre el decret d'empara i el moment en què es consumaven les expropiacions hi solia haver un marge de temps que permetia la negociació entre els litigants. En la majoria d'ocasions, les empires conclouïen efectivament amb l'expropiació definitiva de la totalitat o d'una part dels béns que havien estat prèviament emparats. Però la negociació també podia dur a les parts a anul·lar l'empara i a plantejar noves condicions i terminis per als pagaments. A més, aquest marge també podia servir perquè el morós fes un esforç econòmic i, a través del pagament d'una determinada suma —una espècie de penyor— presentés una ferma de dret a la cort. Les fermes de dret eren els mecanismes que s'activaven amb més freqüència després dels

decrets d'empara, i significaven la seva cancel·lació automàtica.

Si les empires no eren suficients o el litigant no s'avenia a quedar-se amb els béns del morós perquè buscava liquiditat immediata, hom recorria a l'encant públic. A Caldes, les subhastes eren sancionades tant per la cort de batllia com pel jutge; en aquest darrer cas, quan el procediment s'inscrivía en la via processal judicial.

A banda de tots aquests mecanismes, la cort oferia als litigants una sèrie d'accions punitives que podien ser activades en funció de l'estadi en què es trobessin els processos. Així, la cort podia dictar empresonaments per deutes o imposar penes preventives perquè les parts accedissin a efectuar una negociació sobre els deutes.

Tots els mecanismes de la cort eren ben mal·leables, ja que permetien un ampli marc de negociació. De fet, els terminis que es contemplaven en els propis procediments semblaven afavorir la negociació i l'acord. La cúria del batlle tenia especial interès a evitar que els contendents procedissin de forma massa dràstica i promovien el consens entre les parts. Entenem que la cort no estava gens interessada que es desfermessin mesures executives o violentes per cobrar ja que, en el marc d'una comunitat que es trobava endeutada en xarxa, aquests mecanismes podien provocar una reacció en cadena —de cada un dels creditors sobre els seus prestataris— de conseqüències gens desitjables. Així, els procediments de cort actuaven com una garantia per als contractes, però

també prevenien el sobreendeutament de les famílies i evitaven les accions massa dràstiques en els litigis, tot assegurant la reproducció del sistema financer local.

Algunes de les negociacions esmentades i que eren permeses en qualsevol moment dels procediments són plenament documentables. Així, hem constatat que es podien actualitzar les condicions d'un antic contracte incomplert, tot assentant per escrit nous reconeixements de deutes. Entre aquests mecanismes negociadors, una gran part tenien com a darrer propòsit que el litigant obtingués el control de les collites del seu client. A mesura que s'avança en la recerca, es pot constatar com moltes de les compres de cereals que s'efectuaven a Caldes poden llegir-se en un context de mercat captiu, en què els venedors es veien forçats a ser-ho arran de les reclamacions dels financers en un litigi per deutes.

Aquest factor ens sembla especialment definidor dels mateixos processos administratius per deutes, que o bé es definien segons els períodes agrícoles o bé directament plantejaven que una part de la collita dels denunciats fos sostreta per satisfer els litigants. La major part de clams i empires es decretaven en funció de les collites, en els moments en què els mercaders aspiraven a controlar la comercialització del gra i dels altres esplets que es conreaven a la baronia. A més, les mateixes empires afectaven les collites tendres. Entenem que aquest era un dels mecanismes que tenien els prestataris per ser rescabats. Apropiar-se dels conreus o pactar-ne la comercia-

lització amb els productors podia haver estat la finalitat principal d'alguns dels litigants. En síntesi, els engranatges que impartien justícia servien per reproduir les relacions de dominació econòmica.

Recapitulant, aquest brevíssim article només ha pretès constatar la feina a fer en el camp de la Història econòmica i social. Malgrat els nous coneixements que tenim sobre les estructures econòmiques baixmedievals, falta molt de camp per recórrer, sobretot pel que fa a la producció i el consum de les classes populars. Per a aquests sectors, el crèdit suposava un pilar fonamental, que definia les seves capacitats econòmiques i els seus horitzons polítics. Cal entendre, alhora, que el crèdit apareix i s'estén en funció d'unes qüestions més normatives, que són les que hem intentat sintetitzar aquí. Depenent de la conjuntura i de la funció del producte contractat, el crèdit pren diferents fisonomies i determina, alhora, un conjunt de normes i institucions que en garanteixen l'eficàcia.

Lluís Sales i Favà
Becari del CRHR-IHR
(Universitat de Girona)

Fonts citades

-AVENTÍN, Mercè (1996): *La Societat rural a Catalunya en temps feudals: Vallès Oriental, segles XIII-XVI*, Columna, Barcelona.

-BENSCH, Stephen (1994): *Barcelona and its rulers*, Cambridge University Press, Cambridge.

-VELA, Carles (2007): *Les compravendes al detall i a crèdit en el món artesà. El cas dels especiers i els candelers*, dins SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel (ed): *El món del crèdit a la Barcelona Medieval*, Barcelona Quaderns d'Història, 13, pàg. 129-156.

-VELA, Carles (2008): *Especiers i candelers a Barcelona a la Baixa Edat Mitjana*, Pagès Editors, Lleida.